

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

TÜRK-İSLAM DÜŞÜNCE TARİHİNDE ERZURUM

Sempozyumu

26-28 HAZİRAN 2006

BİLDİRİLER

II. CİLT

Erzurum 2007

ERZURUM'DA FAALİYET YÜRÜTEN HALİDİ ŞEYHLERİ

Doç. Dr. Kadir ÖZKÖSE*

Anadolu'nun Türk ve İslam yurdu haline gelmesi genelde tasavvufi zümrelerin, tarikat mensubu dervişlerin gayretleri sonucu gerçekleşmiştir. Türkistan ve Horasan yöresinden kalkıp gelen şeyh ve kolonizatör dervişler Anadolu'yu bir ağ gibi sarmaya başlamış ve Anadolu'da Türk devletinin teşekkülü sırasında İslâm'ın benimsenmesine, Türklerin birlik ve bütünlük kazanmalarına yardımcı olmuşlardır. Süfî dervişler, ordularla hatta ordulardan önce, fütühata çıkıp, orduların fethinden evvel insanların gönüllerini mânen fethetmişler, Anadolu'nun İslamlaşmasında, iskan faaliyetlerinde önemli bir paya sahip olmuşlardır. Gerek Selçuklu Devleti gerekse Osmanlı Devletinin teşekkül ve gelişmesinde, kültür, sanat, ahlak ve dinî hayatın gelişim seyriinde tarikatların öncelikli rol oynadıkları görülmektedir. Anadolu Evhâdüddîn-i Kirmânî (ö.635/1237), Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö.638/1240), Necmüddîn-i Dâye (ö.654/1256), Şems-i Tebrîzî (Konya'dan ikinci kez ayrılışı:645/1247), Ahî Evrân-ı Velî (ö.660/1261), Sarı Saltuk (ö.663/1264'den sonra), Hacı Bektaş-ı Velî (ö.669/1271?), Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö.672/1273), Sadreddin Konevî ((ö.673/1274), Fahreddîn-i Irâkî (ö.688/1289), Ahmed Gülşehri (ö.717/1317'den sonra), Yunus Emre (ö.720/1320), Şeyh Edebali (ö.726/1325), Somuncu Baba (ö.815/1412), Emir Sultan (ö.833/1429) ve Hacı Bayram-ı Velî (ö.833/1430) gibi tasavvuf ve gönül erbabının terbiye, irşat, telkin ve gayretleri sonucu barış ve huzur mahallî haline gelmiştir.

Tasavvuf ve tarikat ehli arasında her beldenin bir koruyucu velisi olduğu kabul edilir. Bu kişiler, içerisinde yaşadıkları beldeleri mamur kılmış, belde halklarını ahlâkî tefessühten korumuş, diyarlarının medeniyet ve irfan ehli haline gelmelerine öncülük etmişlerdir. Onlar, vefatlarından sonra da örnek ahlakları, seçkin tabiatları, dillere destan namları, unutulmaz isimleri ve geriye bıraktıkları eserleri ile mutluluk yolunun teminatı haline gelmişlerdir. İstanbul'un manevi sahibi Eyüp Sultan Hazretleri, Üsküdar'ın sahibi Aziz Mahmud Hüdayî, Bursa'nın medarı itiharı Muhyiddin Üftade Hazretleri, Konya'nın pîri Mevlana Celaleddin-i Rûmî, Kayseri'nin Burhaneddin Tirmizi, Sivas'ın Şemseddin Sivasî, Kırşehir'in Ahi Evran-ı Velî, Ankara'nın manevî

* CU İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, kozkose@cumhuriyet.edu.tr

sahibi Hacı Bayram Veli ve Erzurum'un tasavvuf önderi Erzurumlu İbrahim Hakkı kabul edilmektedir.

Tasavvufî neşve ve tarikat zümreleri açısından Erzurum, önemli merkezlerden biri olarak kabul edilmektedir. İlk dönemlerden itibaren burada pek çok tarikat zümresi temsil edilmiş, tasavvufî hayat her dönemde canlılığını koruyabilmiştir. Erzurumlu tasavvuf erbabına genel boyutta bakacak olursak; Kadı Darîr (ö.796/1393'ten sonra) ve Osman Kemâlî Ozan (ö.1374/1954)'ı Mevlevî şeyhlerine; zevk-i tasavvufiyesi galib bir zat olan Mehmed Sani Efendi, Hacı Hüseyin Efendi (ö.1250/1839) ve asrının Şiblî'si sayılan Hacı Ahmed Baba (1311/1893)'yı Bayramî Melâmîlerine; Erbabî (ö.1303/1885) ve Tâlib (ö.1347/1928)'i Kâdiri müntesiplerine; Hacı Osman Efendi (ö.?), Kolağası Ali Rıza Bey (ö.1349/1930), Karazlı Hakkı Bey (ö.1368/1948) ve Neccar-Sadreddin Özyapar (ö.1402/1982)'ı Şettâriyye şeyhlerine; Zikrî Abdülganî Efendi (ö.1362/1943) ve Nihânî (ö.1392/1972)'yi Rifaiyye şeyhlerine; Erzurumlu Zihnî (ö.1210/1795?), Keşfi (ö.1325/1907) ve İsmail Fehim Efendi (ö.1352/1933)'yi Nakşibendiyye meşayihine örnek olarak verebiliriz.

Erzurum'da etkinlik gösteren tüm tarikat zümrelerini ele almak bir tebliğin sınırlarını aşacağı düşüncesiyle biz tebliğimizi son dönem tasavvuf akımlarından Halidiyye meşayihî ile sınırlı tutacağız. Halidiyyenin temsil edildiği önemli merkezlerden biri olarak Erzurum Halidelerinin belirttiğimiz on Halidi şeyhinin kimliklerini, genel hususiyetlerini ve benimsedikleri tasavvufî neşeyi ortaya koymaya çalışacağız.

Savaşlarla bunalan, sanayi toplumunun teşekkül ettiği, milliyetçilik akımlarının arttığı, değişik felsefi cereyanların yaygınlık kazandığı on dokuzuncu asır Osmanlı toprakları için Halidiyye, yeni bir sığınma kapısı ve tutunma kulpu olmuş, kısa zamanda Anadolu'da yayılma imkanı bulmuştur. Güçlü birer vaiz olan Halidiyye meşayihî halkın maruz kaldıkları karamsar ve kötümser tutumunu izale etmeye, halka moral ve umut vermeye çalışmışlardır.

Devletten ve otoriteden tamamen bağımsız hareket etmeleri, dolayısıyla her hangi bir çekincelerinin bulunmaması Halidiyyenin hızla yayılmasının bir diğer sebebidir. Henüz kurumsallaşmadığı, tekkeleri veya zengin vakıfları mevcut olmadığı, endişelerden uzak bulunmaları nedeniyle kararlı, azimli ve sebatkâr tutumları Halidiyye mensuplarının güç kazanmasına neden olmuştur.¹

¹ Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İnsan yayınları, İstanbul 2003, 322-323.

Daha çok ilmiye sınıfının teveccühünü kazanan Halidiyye müntesiplerinin sayısı neredeyse diğer tarikat müntesiplerinin toplamından daha fazla hale gelmiştir.²

Her beldeye ayrı bir halife düsturuyla hareket eden Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî, 117 halifesinden bir kısmını irşad faaliyetinde bulunmak üzere Anadolu'ya göndermiştir. Gönderilen bu halifeler çeşitli beldelerde kurdukları tekkeleri ile Batı menşeli gayr-ı İslâmî akımlarla mücadele etmişler, Anadolu'da İslâmî mirasın korunmasına çalışmışlardır. el-Bağdâdî'nin irşad için Anadolu'ya göndermiş olduğu halifelerden bir kısmının ismini şu şekilde sıralayabiliriz: Ahmed b. Süleyman el-Ervâdî (ö.1275/1858), Muhammed el-Hânî (ö.1279/1862) ve Abdülfettah el-Akrî (ö.1281/1864) İstanbul'a, Abdullah Şemdinî (ö.1228/1813) Şemdinli'ye, Ahmed Eğribozî (ö.1250/1835) İzmir'e, Hâlid el-Cezerî (ö.1255 /1839) Mardin'e, Muhammed Kudsi Bozkırî (ö.1269/1852) Konya'ya, Tâhâ el-Hakkârî (ö.1269/1852) Musul ve Erbil'e, İsmâil Şirvanî (ö.1270/1853) Amasya, Sivas ve Şirvan'a, Muhammed el-Firâkî (ö.1282/1865) Diyarbakır'a, Osman Sirâcüddin et-Tavilî (ö.1238/1822) Süleymaniye'ye, Ahmed Siyâhî (ö.1294/1874) Kastamonu'ya, Abdullah Mekki el-Erzincanî Erzincan'a, Muhammed Hafız er-Ruhavî Şanlıurfa'ya, Ali Sebti (ö.1287/1870) Palu'ya halife olarak görevlendirilmiştir.³

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin tasavvufî düşüncesini Erzurum'da temsil eden Halidiyye meşayihinde bir kısmını şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Osman Efendi (ö.1286/1869)

Uzun süre Mekke'de oturup şeyhi Abdullah Mekki'den icazet alarak Erzurum'a dönen Şeyh Osman Efendi (ö.1286/1869) Hâlidîye'yi şehre ilk getiren kişidir.⁴

Müntesiplerinden Vali Es'ad Paşa, Osman Efendi'ye saygısından dolayı bir cami ve medrese yaptırmış, şeyhin eğitim faaliyetlerine destek sağlamıştır. Şeyh Osman Efendi'nin müritleri arasında, halk tarafından Erzurum'un gelmiş geçmiş en büyük âlimi kabul edilen Solakzade Ahmed Tefkik Efendi (ö.1311/1893) de bulunmaktadır. Solakzade Sadri Said Paşa'yı yetiştirmiş, İbrahim Paşa

² Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr fi Şerh-i Esmâr-ı Esrâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2305-2309, II/164.

³ Yakup Çiçek, "Nakşibendiyye...", *Gümüşhanevi Sempozyumu*, 11-12 Temmuz 1992; Mehmet Falsa, *Tasavvufu Mekki Kolu*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2000, 68.

⁴ Mehmet Nusret, *Tarihçe-i Erzurum*, haz. Ahmet Fidan, Erzurum Kitaplığı, İstanbul 2005, 138; Komisyon, *Evliyalar Ansiklopedisi*, Türkiye Gazetesi, İstanbul 1992, IX/381; Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İnsan yayınları, İstanbul 2003, 338.

Medresesi'nde müderris ve aynı camide kürsü şeyhliği yapmış, neslinden bir ulema sınıfı ve ilim geleneği oluşmuştur.⁵

2. Hamza Nigârî (ö.1304/1886)

İsmail Şîrvânî'nin en meşhur halifesidir. Dağıstan'a bağlı Karabağ'ın Perküşâd kasabasında dünyaya gelen Hamza Nigârî, ulema ve sülehadan Seyyid Emir Paşa'nın oğludur.⁶

Nigârî, Şîrvan'ın Şemahi ve Şeki kasabalarında ilk tahsilini tamamladıktan sonra bir mürşîd aramak gayesi ile seyahate çıktı. Yolculuğu sırasında Mevlânâ Hâlid'in şöhretini duyarak Harput'a kadar gitti.⁷ Mevlânâ Hâlid'in irtihâli üzerine geri dönerek Sivas'a geldi. Daha sonra Karabağ'a giderek İsmâil Şîrvânî'ye intisâb etti.

Rusların Dağıstan'da âlimlere yaptıkları baskılar nedeniyle hocası ile Sivas'a hicret ettiği kaydedilen Hamza Nigârî'nin ardından Amasya'ya geldiği beyan edilmektedir.⁸

Hocasından aldığı izinle Konya'ya giden Hamza Nigârî Mevlânâ türbesinde erbaîn çıkardıktan sonra, önce Mekke ve Medine, ardından Şam ve Kudüs'ü ziyaret ederek Amasya'ya döndü ve bir yıl sonra hocasından hilâfet aldı.⁹

Bürde ve Perküşa'da tarikat neşreden daha sonra Kırım savaşı'na katılan Hamza Nigârî, Kırım Savaşı'nda Rus sınırını gizlice geçerek Kars'a gelmiş, bölgedeki birçok mürfî ile birlikte Osmanlı Ordusu'nun saflarında Ruslara karşı savaşmıştır.¹⁰ Savaştan sonra Erzurum Bakırlar Mahallesi Camiinin dershanesinde üç yıl oturmuş ve kendisine devlet tarafından 500 kuruş maaş tahsis edilmiştir.

Erzurum'dan İstanbul'a gelen Nigârî bilahare Amasya'ya yerleşerek tefsir ve hadis dersleri okuttu ayrıca tarikat neşrinde bulundu.¹¹

Amasya'daki faaliyetlerinden dolayı Sultan Abdülhamid'e şikâyet edilen Nigârî, çıkarılan bir fermanla Harput'a sürüldü ve kendisine 1500 kuruş maaş tahsis edildi.¹²

⁵ Nusret, *Tarihçe-i Erzurum*, 138, 145; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 766.

⁶ İbnü'l-Emin Mahmud Kemâl, *Son Asır Türk Şâirleri*, Dergâh Yayınları, III. Baskı, İstanbul 1988, III/1208.

⁷ İbnü'l-Emin, *Türk Şâirleri*, III/1208.

⁸ Osman Fevzi Olcay, *Amasya Ünlüleri* haz. Turan Böcekçi, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 2002, 45.

⁹ İbnü'l-Emin, *Türk Şâirleri*, III/1208.

¹⁰ Yavuz Akpınar, *Azerî Edebiyatı Araştırmaları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1994, 465; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 732.

¹¹ İbnü'l-Emin, *Türk Şâirleri*, III/1208-1209.

¹² İbnü'l-Emin, *Türk Şâirleri*, III/1209.

1304/1886 tarihinde Harput'ta vefat eden Nigarî'nin naşı vasiyeti üzere Amasya'ya nakledilmiş ve Karabağ'da bulunan müritlerinin gönderdiği nakdî yardımlarla türbesi ve türbenin yanına bir cami inşa edilmiştir.¹³

Daha dokuz yaşında iken "mânâ âleminde görüp aşık olduğu" Karabağ beyleri nesline mensup ve kendisi gibi aşk ehli Nigâr adlı bir kadın sebebiyle şiirlerinde Nigârî mahlasını kullanmayı tercih etti. Gazelleri, koşma ve kasideleri yalnız müritleri arasında değil geniş halk kitleleri arasında da çok beğenildi, ezberlendi. Zikir meclislerinde, daire eşliğinde veya sadece hafif tempo tutularak söylenen gazelleri ile tasavvufî heyecana sahip şeyh olarak şöhret kazandı. Doğu Anadolu ve Kuzey Azerbaycan'da halk arasında kendisi hakkında menkabeler oluştu. Bu büyük nüfuzu sebebiyledir ki, Kırım Harbinden sonra Türkiye'ye göç edince, kendisine bağlı binlerce insan Kars'tan Amasya'ya, Muş'tan Zile'ye kadar geniş bir bölgeye gelerek yerleşti.¹⁴

Hamza Nigarî'nin *Fütühât-ı Mekkiyye*'ye yazdığı *Tavzihât*, Türkçe ve Farsça *Dîvan*'ı ayrıca *Nigâmâme*, *Hest-behişt-nâme*¹⁵ ve *Sakinnâme* adlı eserleri mevcuttur.¹⁶

"Allah'ı, Muhammed'i Ali dosttanız

Ne Sünnîyiz, ne Şii, biz hâlis Müslümanız"

diyen Nigârî'nin bazı şiirlerinde ehl-i beyt sevgisinin ileri derecede olduğu görülmekte bu sebepten Şîî olmakla itham edildiği bilinmektedir.¹⁷

Hamza Nigarî'nin yetiştirmiş olduğu ve kendilerine icazet verdiği zevatın isimlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Maraşlı Gazi Osman Efendi.
2. Dağistanlı Hacı İsmail Efendi,
3. Karabağlı Hacı Maksut Çelebi,
4. Şaşı Hoca Mustafa Efendi namı ile meşhur olan Erzurumlu Hacı Mustafa Efendi,

¹³ İbnü'l-Emin, *Türk Şâirleri*, III/1209; Olcay, *Amasya Ünlüleri*, 46.

¹⁴ Akpınar, *Azerî Edebiyatı Araştırmaları*, 466.

¹⁵ Şeyhin eserleri basılmamıştır. Sâkinâme tasavvufî mahiyettedir. Hest-Bihijtnâme (S. Ktp., Tarlan, 188/2) de Sâkinâme özelliği gösterir. Eserde Tevhîd, sebab-i te-lif, Şahnâme, Sâkinâme, Câm-nâme, Şarapnâme, Baharnâme, Muğannînâme, İşk-nâme, Hüsnnâme başlıkları altında sekiz bölüm bulunmaktadır. Bkz. Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 820.

¹⁶ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri ve Ahmed Remzi Akyürek Miftâhu'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifin Fihristi*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2000, I/65.

¹⁷ Akpınar, *Azerî Edebiyatı Araştırmaları*, 465.

5. Kırampalı Mustafa Efendi,
6. Yesârîzâdelerden Ahmed Hulûsî Efendi,
7. Azerbaycanlı Hacı Mahmut Efendi,
8. Tokatlı Hacı Zekeriya Efendi,

3. Zeynüddin Mustafa el-Cemali Efendi (ö.1304/1886)

Şaşı Hoca lakaplı Zeynüddin Mustafa el-Cemali Efendi (ö.1304/1886) Amasya'da metfun bulunan Hamza Nigari'nin halifesidir. 1246/1830'da Erzurum'da doğan Şaşı Hoca. Berber İbrahim Ağa'nın oğludur. Ömer Fadıl Efendi'den icazet almış, yirmi sene Ali Ağa Medresesi'nde ders okutmuş, birçok kere icazet vermiştir. Hazma Nigari'ye intisabla zü'l-cenahayn olmuştur. Lala Paşa Camii'nde kürsü şeyhliği yapmış, Caferiye Camii'nde *Kadı Beyzâvi* okutmuştur. *Beyzâvi Tefsiri*'ne *Esrarü't-te'vil* isminde Ali İmran suresine kadar dört ciltlik bir şerh yazmışsa da tamamlamaya ömrü kifayet etmemiştir. Erzincankapı Mezarlığı'na defnedilmiştir.¹⁸

4. Ali Avni Efendi (ö.1314/1896)

Ömer Fazıl Efendi'den sonra on dört yıl Erzurum Müftülüğü görevinde bulunmuştur. Solakzade'nin talebesi olup zühd ve takvasıyla meşhurdur. Daha sonra Halidiye'den Şeyh Mehmed Küfrevi'ye intisab etmiştir. Gürcü Mehmed Paşa Camii Hariminde metfundur.¹⁹

5. Muhyi Efendi (ö.1318/1900)

Küçük yaşlarında Erzurum'a gelerek Solakzade'den okumuş, vera' takva sahibi bir zattir. Halk keramet sahibi olduğuna inanmaktadır. Erzurum, Yoncalık Mahallesi'ndeki evinde kış ayları tamamen talebe okutarak geçirmekte, yaz mevsiminde ise sahralarda inziva ederek dolaşmakla ömrünü tamamlamıştır. 1318/1900 şenesinde vefat ederek medrese haline getirdiği ikarnetgahına defnedilmiştir.²⁰

6. Şeyh Abdurrezzak İlmî Efendi (ö. 1324/1906)

Abdurrezzak İlmî Efendi 1258/1842 tarihinde Erzurum'da doğmuştur. Babası Erzurum Nâkıbuleşrafı Şeyh Gedâyîzâde Muhammed Efendi'dir. Dedesi Seyyid Mehmet Efendi, 1645 yılında Şam'dan hicret ederek Erzurum'a gelip yerleşmiş, burada Nâkıbuleşraf olmuştur.²¹ Bir miktar babasından, 1282/1865 tarihinde onun

¹⁸ Nusret, *Tarihçe-i Erzurum*, 146-147.

¹⁹ Nusret, *Tarihçe-i Erzurum*, 150.

²⁰ Nusret, *Tarihçe-i Erzurum*, 148.

²¹ Hasan Ali Kasır, *Erzurum Şairleri*, Erzurum Kitaplığı, İstanbul 1999, 137.

vefatıyla da İbrahim Paşa Medresesi Müderrisi Solakzade Ahmed Tevfik Efendi'den icazet almıştır. Erzurum Ahmediye Medresesi'nde müderrislikte bulunmuştur. 1281/1864 senesinde Trabzonlu Hakki Efendi'nin Erzurum'a gelmesiyle ona intisap ederek hilafet aldı. Yirmi üç yıl onun manevi terbiyesi altında yetişti.²² İliminin gücüne nispetle "İlmî" mahlasıyla anılmıştır. Celi yazıdan da icazet almış, hattatlar sınıfına katılmıştır. Ömrü boyunca *Ruhu'l-Beyan*'ı elinden bırakmamış, babasının vefatı üzerine (1865) Erzurum Nakibuleşrafı olmuş ve vefatına kadar bu makamı temsil etmiştir.²³

Şeyh Abdurrezzak İlmî Efendi (1906), "İlmî" mahlasını kuvvetli bilgisinden dolayı almıştır. Elinden *Ruhu'l-Beyan* tefsirini bırakmaz, Erzurum'da bulunan büyük konağı urefa ve ulema ile dolar, Mesnevi-i Şerif okuturdu.²⁴

Vassâf'ın tespitine göre, Abdurrezzak İlmî Efendi İstanbul'a geldikçe Kocamustafapaşa Sünbülî Hankâhı'nda daha sonra da Bayezid Camii'nde *Mesnevi* okutmuş, hatta bir defasında Sünbülî Hankâhı'nda Pîr'in işaretleriyle bir odada altı sene ibadet, mücadele ve riyazetle kalmış ve yine Pîr'in "tütün içme" uyarısıyla hemen terk etmiştir.²⁵ İstanbul'a son geldiğinde yazıya merak sardı. Hat sanatını öğrendi. İcazet aldı. Yazdığı levhaları Sünbül Efendi civarındaki evinde teşhir ederdi.²⁶ 22 Muharrem 1325/22 Şubat 1906 tarihinde vefat ederek Ulu Cami haziresine defnolunmuştur.

İlmî Efendi, orta boylu, kır sakallı, nazik bir adamdı. Daima yeşil sarkla gezerdi. Misafiri çok severdi. Bu yüzden evi, sürekli ziyaretçilerle, misafirlerle dolup taşardı. Alim ve arif kişilerle sohbet etmeyi severdi. Yararsız işlerle uğraşmaktan nefret ederdi.²⁷

Basılmamış *Risâle-i Halâl u Haram*, *Manzûme-i Nûfûs-ı Seb'a*, *Musâvât-ı Aded-i Hurûfât* ve *Divân* adlı eserleri vardır.²⁸

7. Mustafa Niyazi Efendi (ö.1325/1907)

1262/1845 senesinde İspir Kazası, Karakoç Köyü'nde doğdu. Hüseyin Dursun Bakrakta'ın oğludur. Bayburtlu İbrahim Efendi'den alet ilimlerini okumuş, Mevlânâ

²² Kasır, *Erzurum Şairleri*, 137.

²³ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, II/155-156.

²⁴ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, II/156.

²⁵ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, II/156.

²⁶ Kasır, *Erzurum Şairleri*, 137.

²⁷ Kasır, *Erzurum Şairleri*, 138.

²⁸ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, II/157; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 314.

Halid-i Bağdadî'nin önde gelen halifelerinden Feyzullah Tortumî'ye intisab etmiş, Karadağ Muhaberesi'ne katılarak yedi yıl cephelerde kalmış, Rumeli'de Şeyh Mahmud Efendi'den *Vücub-ı Kıraat*'i öğrenmiş, İstanbul'da Gümüşhaneli Ahmed Ziyaeddin Efendi'den tecdid-i bey'at etmiş, şeyhinin emriyle memleketine gelerek İbrahim Paşa ve Caferiye Camileri'nde imamlık yapmış, ömrünü Erzurum'da hafız yetiştirerek geçirmiştir.²⁹

8. Osman Bedreddin Efendi (ö. 1340/1922)

Harput'ta yetişen velilerden ve Mahmud Sâmî'nin halifesi olan Osman Bedreddin Efendi, Erzurum'da dünyaya geldi. Kars'ta üçüncü tabur imamlığı yaptığından dolayı "İmâm Efendi" lakabıyla tanındı. Küçük yaşta babasından aldığı eğitimle tahsil hayatına başlayan Osman Bedreddin Efendi, dokuz yaşına geldiğinde Kur'an'ı hıfzetti. Erzurum medreselerinde sarf, nahiv, emsile, binâ, maksûd, evâmil, izzî, merâh, Molla Câmi, mültekâ, hadis, meânî ve tefsir okudu.³⁰ Ardından Seyyid Ahmed Merâmî'nin derslerine devam etti, daha sonra sekizinci alayın üçüncü taburuna imâm olarak atandı.³¹

Bu vazifede iken Tâhâ el-Hakkarî'nin oğlu Şeyh Ubeydullah, Muhammed Küfrevî ve Terzi Baba'nın talebelerinden Hacı Fehmi Efendi ile sohbet etti. 1882'de Mahmud Sâmî'ye talebe oldu.³²

On sekiz gün gibi bir sürede icazet aldı, fakat görevi sebebiyle dört yıl kadar Palu'da kaldı. Daha sonra Dersim ve Çemişgezek'te hizmette bulundu.

1340/1922'de Harput'ta vefat eden Osman Bedreddin Efendi'nin *Gülzâr-ı Sâmîni* adında mektubâtı, *Gülbün-i İrşâd*, *Meclis-i Sâmîniyye* adında beş ciltlik kasidesi ve matbu' olan *Sohbetler* adlı eserleri vardır (İstanbul 1993). *Sohbetler*'in 1. Cildinde 1, 2, 3. Defterler, 2. Cildde ise 4 ve 5. Defter ile Dîvan bulunmaktadır.³³

9. Alvarlı Muhammed Lütfî Efe (ö.1376/1956)

Tâhâ el-Hakkarî'nin halifesi olan Muhammed Küfrevî, Bitlis'de yaşamış ve o bölgede tarikâtı neşretmiştir. Kendisinden sonra tarikâtı halifesi Alvarlı Muhammed Lütfî Mazlumoğlu Efendi devam ettirmiştir. 1285/1868'de Erzurum'un Pasinler ilçesine bağlı Kındığı köyünde dünyaya gelen Muhammed Lütfî Efendi kısaca "Alvarlı Efe Hazretleri" diye tanınmaktadır. Anne tarafından seyyid olan Muhammed Lütfî

²⁹ Nusret, *Tarihçe-i Erzurum*, 150-152

³⁰ Abdurrahman Memiş, *Hâlidî Bağdadî ve Anadolu'da Hâlidîlik*, Kitabevi, İstanbul 2000, 199.

³¹ Memiş, *Anadolu'da Hâlidîlik*, 200.

³² Memiş, *Anadolu'da Hâlidîlik*, 200.

³³ Memiş, *Anadolu'da Hâlidîlik*, 200.

Efendi, ilk tahsilini babası Hüseyin Efendi'den³⁴ tamamlayarak icazet aldı ve 1307/1890'da Pasinler'in Sivaslı Câmîi'ne imam olarak ta'yin edildi.³⁵

1307/1890'da babasıyla birlikte Bitlis'e giderek Muhammed Küfrevî'ye intisâb eden Muhammed Lütfi Efendi riyazâtını tamamladı ve hilâfet alarak Hasankale'ye döndü. Bir süre buradaki görevine devam etti, daha sonra Erzurum'un Dinarkum köyüne giderek imamlık yaptı. Muhammed Lütfi Efendi elli yedi beyitten oluşan bir manzûmesinde Muhammed Küfrevî'yi ziyaretlerini anlatmaktadır.

Rusların 1916 yılında Erzurum çevresini işgâl etmeleri üzerine babasıyla birlikte Erzurum'a gelen Muhammed Lütfi Mazlumoğlu Efendi istilâ süresince Tercan'ın Yavi köyünde imamlık yaptı ve Ermenilerin katliâma girişmeleri üzerine altmış kişilik bir müfrezeyle onlara karşı koydu. Oyuklu köyü yakınlarında Ruslara ait büyük bir silah deposunu ele geçirdi. Daha sonra Haydari Boğazı'ndaki Zergide köyünde Türk ordusuna katıldı ve ordu ile birlikte Erzurum'a girdi (12 Mart 1918). Aynı gün babası şehit düştü.³⁶

Erzurum'un kurtuluşu ile tekrar Hasankale'ye dönen Muhammed Lütfi Efendi, kendisine teklif edilen müftülük görevini kabul etmeyerek Alvar halkının isteği üzerine oraya yerleşti ve 1939 yılına kadar tarikat neşrinde bulundu. Bu nedenle kendisi "Alvarlı Efe Hazretleri" diye anılmaya başladı.³⁷

Alvarlı Efe Hazretleri, rahatsızlığı üzerine 1939 yılında tedavi maksadıyla Erzurum'a gelip yerleşti. 16 yıl Mehdi Efendi Mahallesi'nde, kendisine tahsis edilen evde ikamet etti. 12 Mart 1956'da vefat eden Muhammed Lütfi Efendi'nin kabri Alvar köyündedir. Kendisinden sonra tarikatı oğlu Seyfeddin Efendi devam ettirmiştir.³⁸

Alvarlı Muhammed Lütfi Efe, Erzurum'un son zamanlarda yetiştirdiği ünlü isimlerden biridir. Bir şair, bir mutasavvıf, bir alim şahsiyettir. Onun kişiliğini "Muhammedî meşreple; Kadîrî, Nakşî, Mevlevî neşvelerinde bir mürşid şair" olarak tanımlamak mümkündür.³⁹

³⁴ Hüseyin Efendi, Tortum'a bağlı Kışa köyünde Tarikatı neşreden Hâlid-i Bağdâdî'nin halifelerinden Hacı Feyzullah Efendi'ye intisâb etmiş, onun vefâtıyla Hamza Nigârî'nin yanına giderek iki erbaîn çıkarmıştır. Hamza Nigârî'nin vefâtı üzerine Muhammed Küfrevî'ye giderek bir erbaîn çıkardı ve hilâfet alarak memleketine döndü. (Ahmet Ersöz, *Alvarlı Efe Hazretleri*, İzmir 1991, s.6-9; Selahaddin Kıyıcı, "Alvarlı Muhammed Lütfi Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, II/552.

³⁵ Kasır, *Erzurum Şairleri*, 164.

³⁶ Kasır, *Erzurum Şairleri*, 164.

³⁷ Kasır, *Erzurum Şairleri*, 165.

³⁸ Kasır, *Erzurum Şairleri*, 165.

³⁹ Kasır, *Erzurum Şairleri*, 165.

Arapça, Farsça ve Türkçe şiirler yazan Muhammed Lütfi Efendi'nin şiirlerini âşikâne, ârifâne, âlimâne ve mürşidâne bir edayla söylemiş ve yazmıştır. Şiirlerinin çoğunluğunu divan tarzında şiirler oluşturur. Halk şiir zevkine uygun düşen, ama daha çok Yunus'tan esintiler taşıyan hece şiirleri de yazmıştır. Yunus'un, Fuzûlî'nin ve Nâbî'nin etkisinde kaldığı gözlemlenmektedir.⁴⁰

Şiirlerinde dinî-tasavvufî konular ağırlıktadır. Ancak pek çok konuda şiir yazdığını, lirik ve hikemî şiirlerinde de oldukça başarılı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.⁴¹

Alvarlı, "ömrü boyunca taşı taşın üstüne koymamış, bir ev sahibi olmayı düşünmemiş, dünya malına sahip olmayı hiç arzu etmemiştir. Yirmi iki yaşından doksan yaşına kadar altmış sekiz sene sofrasına misafirsiz oturmamış, kendisini ziyarete gelenlere daima iyi muamele etmeyi, hiçbir kimseyi incitmemeyi ve hiçbir ferdi hor görmemeyi kendisine düstur edinmiş, özetle ahlâk-ı Muhammedî kendisinde temasül etmiş bir insan-ı kâmil idi."⁴²

Alvarlı'nın şiirleri, mektupları ve nesirleri ölümünden sonra oğlu Seyfettin Mazlumoğlu tarafından derlenmiş önce 1974 yılında daha sonra da Alvarlı Efe Hazretleri İlim Ve Sosyal Hizmetler Vakfı tarafından *Hülâsatü'l-Hakâyık ve Mektûbât-ı Hâce Muhammed Lütfi* adıyla İstanbul'da neşredilmiştir.⁴³ Bu divanda çeşitli nazım şekilleriyle söylenen 700'ü aşkın şiir mevcuttur. Hece vezni ve oldukça sade bir Türkçe'nin kullanıldığı bu şiirlerden bazıları bestelenmiştir.

Kitabın başında Muhammed Lütfi Efe'nin kısaca hayat hikayesi, bir sunuş yazısı ve oğlu Seyfettin Efendi'ye ait bir riale ve bir şiir yer almaktadır. Kitap, Arapça ve Farsça gazellerle başlıyor. Daha sonra Divan'ın Türkçe kısmına geçiliyor. Bu bölüm mesnevi tarzı eserlerle devam ediyor. Bunların içinde bir de Mevlid manzumesi yer almaktadır. Gazeller bölümünde, aruz ve hece ile yazılmış 721 şiire alfabetik olarak yer verilmiştir. Ki bunların bir kısmı koşma, bir bölümü destan, bazıları da ilahi nazım şekilleriyle yazılmıştır.⁴⁴

Kitabın sonlarına doğru arka arkaya iki "Mesneviler" bölümü açılmıştır. Ki ikincisine mesnevi değil de destan demek daha doğru olur. Zaten şiirlerin başlıklarından da bu anlaşılmaktadır. Ayrıca Türkçe şiirlerin başında da mesnevi tarzı

⁴⁰ Kasır, *Erzurum Şairleri*, 165.

⁴¹ Kasır, *Erzurum Şairleri*, 165.

⁴² Kasır, *Erzurum Şairleri*, 165.

⁴³ Memiş, *Anadolu'da Hâlidilik*, 157-158.

⁴⁴ Kasır, *Erzurum Şairleri*, 166.

şairler yer almaktadır. Son bölümde ise şairin "maniler, kıtalar ve ferdler"ine yer verilmiştir.⁴⁵

10. Ali Haydar Efendi (ö.1380/1960)

Ahıska'lı Şerif Efendi'nin oğlu olan Ali Haydar Efendi, 1288/1870 yılında Ahıska'da dünyaya gelmiştir. İlk tahsili ile sarf ve nahvi Ahıska'da okumuştur. Ardından Erzurum'a gelerek Bakırcı Medresesi'nde bir müddet ders okumuştur. Daha sonra İstanbul'a gelen Ali Haydar Efendi, Bayezit dersiâmlarından Çarşambalı Ahmet Hamdi Efendi'nin derslerine devam ederek icazet almıştır (1319/1901). Ayrıca Ders vekaletince imtihan olarak ders vermeğe mezun olduğuna dair bir ruhsatnâme almıştır. 1318/1902 tarihinde Fatih Camiinde ders vermeye başlamıştır.⁴⁶

1321/1905 tarihinde 95 kuruşluk müderrislik maaşına hak kazanmıştır.⁴⁷

Mekteb-i Nüvvab'a intisap eden Ali Haydar Efendi 1322/1906 tarihinde dördüncü sınıf şehâdetnâmesi de almıştır.⁴⁸

1330/1914 tarihinde Sahn Medresesi müderrisliğine tayin olan Ali Haydar Efendi, ardından çeşitli kademelerde değişik görevlerde bulunmuştur.⁴⁹

1325/1909'da Fetvahane ikinci sınıf müsevvetliğine, 1326/1910 tarihinde birinci sınıf müsevvetliğine tayin edilmiştir.⁵⁰

1331/1915 tarihinde Fetvaha'de teşekkül eden "Heyeti Telifiye" reisliğine tayin edilmiştir.⁵¹

1334//1916'da Huzur Dersleri Başmuhatablığına tayin edilmiş ve Huzur derslerini 1341/1923 yılına kadar devam ettirmiştir.⁵²

Daha sonra Fatih Çarşamba'daki İsmet Efendi dergâhı şeyhliği vazifesini ifa etmiştir. Meşihat müesseseleri kaldırılınca açıkta kalmış ve dersiam maaşı ile iktifa ederek, uzun bir hayattan sonra Çarşamba'daki Dergahın evinde 01 Ağustos 1960 tarihinde vefat etmiştir.⁵³

⁴⁵ Kasır, *Erzurum Şairleri*, 166.

⁴⁶ Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, İstanbul 1996, I/316-317.

⁴⁷ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, I/317.

⁴⁸ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, I/317.

⁴⁹ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, I/317.

⁵⁰ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, I/317.

⁵¹ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, I/317.

⁵² Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, I/317.

⁵³ Memiş, *Anadolu'da Hâlidilik*, 194.

Değerlendirme

İsimlerinden bahsettiğimiz Erzurum Halidi şeyhleri örneğinde görüleceği üzere, Halidiye meşayihinin en belirgin özelliği ilmiye sınıfına mensup olmalarıdır. On yedinci yüzyıldan beri medrese-tekke ayrışmasının ve çatışmasının yaşandığı Osmanlı topraklarında Halidiler medrese-tekke bütünlüğünün sağlanmasına katkıda bulunmuşlardır. Mesafeli tutum yerine ilmiye sınıfı ile tekke mensuplarının kaynaşmasına imkan hazırlamışlardır. Örneğin Erzurum'un gelmiş geçmiş en büyük âlimi kabul edilen So1akzade Ahmed Tevfik Efendi (ö.1311/1893) Halidiye şeyhlerinden Şeyh Osman Efendi'nin müridi olup ilmiye sınıfı arasında Halidiyenin benimsenmesine öncülük etmiştir. Tasavvufi faaliyetlerinden bahsettiğimiz Hamza Nigarî tefsir ve hadis dersleri okutarak tarikat neşrinde bulunmuştur. Şaşı Hoca lakaplı Zeynüddin Mustafa el-Cemali Efendi (ö.1304/1886), yirmi sene Ali Ağa Medresesi'nde ders okutmuş, birçok kere icazet vermiş, Lala Paşa Camii'nde kürsü şeyhliği yapmış, Caferiye Camii'nde *Kadı Beyzâvî* okutmuş ve hem ilmî kişiliği hem de tasavvufî meşrebi nedeniyle zü'l-cenahayn olarak kabul edilmiştir. Halidi şeyhlerinden Ali Avni Efendi (ö.1314/1896), on dört yıl Erzurum Müftülüğü görevinde bulunmuş, Muhyi Efendi (ö.1318/1900), ikametgahını medrese haline getirmiş, Mustafa Niyazi Efendi (ö.1325/1907) , İbrahim Paşa ve Caferiye Camileri'nde imamlık yapmış, ömrünü Erzurum'da hafız yetiştirerek geçirmiştir. İliminin gücüne nispetle "İlmî" mahlasıyla anılan Şeyh Abdurrezzak İlmî Efendi (ö. 1324/1906), Erzurum Ahmediye Medresesi'nde müderrislikte bulunmuş, Erzurum Nakibuleşrafı olmuş, sohbetlerinde *Ruhu'l-Beyan* tefsirini okutmuş, Erzurum'da bulunan büyük konağı urefa ve ulema ile dolmuş ve Mesnevi dersleri vermiştir. Alvarlı Muhammed Lütfi Efe (ö.1376/1956) tarikat neşrinin Alvar köyünde imamet görevini deruhte ederek gerçekleştirirken son dönem Halidî şeyhlerinden Ali Haydar Efendi (ö.1380/1960) Sahn Medresesi müderrisliğine tayin edilmiş, Fetvahane müsevvetliğine, "Heyeti Telifiye" reisliğine ve Huzur Dersleri Başmuhatablığına tayin edilmiştir.

Erzurumlu Halidiye şeyhlerinin bir diğer özelliği eli kalem tutan şeyhler olmasıdır. Yazdıkları eserler ve ortaya koydukları şiirleri ile tasavvufî düşüncenin gelişiminde önemli rol oynamışlardır. Örneğin Hamza Nigarî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*'ye *Tavzihât* yazmış, Türkçe ve Farsça *Dıvan* teşekkül ettirmiş, *Nigâmâme*, *Hest-behişt-nâme* ve *Sakinnâme* adlı eserleri ile meşhur olmuştur. Zeynüddin Mustafa el-Cemali Efendi (ö.1304/1886) *Beyzâvî Tefsiri*'ne *Esrarü't-te'vil* isminde Ali İmran suresine kadar dört ciltlik bir şerh yazmış, Abdurrezzak İlmî Efendi (ö.1324/1906)

Risâle-i Halâl u Haram, Manzûme-i Nüfûs-ı Seb'a, Musâvât-ı Aded-i Hurûfât ve Dîvân adlı eserleri ile tanınmıştır. Yine Osman Bedreddin Efendi'nin *Gülzâr-ı Sâminî* adında mektubâtı, *Gülbün-i İrşâd, Meclis-i Sâminîyye* adında beş ciltlik kasidesi ve matbu' olan *Sohbetler* adlı eserleri vardır.

Şeyh Osman Efendi örneğinde görüleceği üzere Erzurumlu Halidiyye meşayihinin en önemli hususiyetlerinden bir diğeri, siyasilerle yakın ilişki içerisinde bulunmalarıdır. Gerek yerel yetkililer gerekse devlet adamları ile kurdukları samimi ve yakın ilişkiler sonucu Osmanlı Devletinin maruz kaldığı problemlerin çözümüne katkı sağlamışlardır. Halkın sorunlarının çözümünde devlet erkanına destek vermişler, yanlış tutum ve icraatlara karşı tavır koymuşlardır. İyi niyetli tutumlarından dolayı devlet adamları tarafından saygıyla karşılanmış, devlet nişanesi ve vakıf tahsisleri ile desteklenmişlerdir.

Erzurumlu Halidiyye meşayihinin zikretmemiz gereken önemli bir diğer özelliği ise gerek 93 Harbi, gerek I.Dünya Savaşı ve gerekse Kurtuluş Savaşında öncülük etmeleridir. Örneğin Kırım savaşına katılan Hamza Nigâri, Kırım Savaşı'nda Rus sınırını gizlice geçerek Kars'a gelmiş, bölgedeki birçok müridi ile birlikte Osmanlı Ordusu'nun saflarında Ruslara karşı savaşmıştır. Osman Bedreddin Efendi (ö. 1340/1922), Kars'ta üçüncü tabur imamlığı yapmış ve bu görevinden dolayı "İmam Efendi" lakabıyla tanınmıştır. Alvarlı Muhammed Lütfi Efe (ö.1376/1956) ise Ermenilerin katliâma girişmeleri üzerine almış kişilik bir müfrezeyle karşı koymuş, Oyuklu köyü yakınlarında Ruslara ait büyük bir silah deposunu ele geçirmiş, Haydari Boğazi'ndeki Zergide köyünde Türk ordusuna katılmış ve ordu ile birlikte Erzurum'a giriştir.

Sonuç olarak Erzurum yetiştirdiği ilmî ve tasavvufî şahsiyetleri ile Anadolu'nun belli başlı kültür kentlerinden biridir. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin gönderdiği halifeleerle önemli bir faaliyet alanıdır. Erzurum Hâlidileri halkla yakın temas içerisinde olmaları, halkın dilini kullanmaları, manevî neşve ile şiirler yazmaları, siyasileri hayra kanallere etmeleri ve bağımsızlık mücadelesinde halkın destekçisi olmaları nedeniyle isim yapmış şahsiyetlerdir. Dolayısıyla tasavvuf ve tarikatlar hakkında sıklıkla sergilenen menfi tutumlar yeniden gözden geçirilmeli, Anadolu halkının İslâm anlayışında tasavvufun rolü dikkate alınmalı, kültürümüzün bir parçası olarak tasavvuf geleneğinden gereğince istifade edilmesi gerekmektedir.

Saygılarımla...